Kiintymyssuhteen muodostaminen

Työkirja luottamuksellisen suhteen rakentamisesta lapsen tai aikuisten kanssa, jolla on vaikea älyllisen kehityksen häiriö tai aistimonivamma

Paula Sterkenburg

Bartiméus series

Kiintymyssuhteen muodostaminen

Työkirja turvallisen suhteen rakentamisesta lapsiin tai aikuisiin, joilla on vaikea älyllisen kehityksen häiriö tai aistimonivammaisuus

Paula Sterkenburg

Bartiméus fonds

Bartiméus series

Affect-us
onbeperkt verbonden en gezien

ZonMw

Kolofoni

Bartiméus
Van Renesselaan 30A
3703 AJ Zeist
Alankomaat
Puhelin: +31 88 88 99 888
Sähköposti: info@bartimeus.nl
www.bartimeus.nl

Kirjoittaja
Paula Sterkenburg

Suomennos
Oili Sauna-aho

Kansikuva
Diondra Lopez ja Marlou de Jong

Tämän julkaisun valokuvat ovat peräisin DVD:
”Deloping an Attachment Relationship”

Ensimmäinen painos
ISBN/EAN: 978-90-835518-8-3

Tekijänoikeudet 2012 Bartiméus
Kaikki oikeudet pidätetään. Tämän julkaisun osaa ei saa kopioida, tallentaa automaattiseen hakujärjestelmään tai lähettää missään muodossa tai millä tavalla sähköisesti, mekaanisesti, valokopioin, tallentamalla tai muulla tavalla ilman julkaisijan etukäteen antamaa kirjallista lupaa.

Kirjoittaja
Professori tohtori Paula Sterkenburg, terveydenhuollon psykologi/ terapeutti Bartiméuksen arvioinnin ja kuntoutuksen yksikössä sekä professori Amsterdamin Vrijen yliopiston psykologian ja kasvatustieteiden tiedekunnassa.

Tehty yhteistyössä
Jan IJzermanin kanssa† ,elokuvantekijä Bartiméuksen audiovisuaalisissa palveluissa (DVD: "Developing an Attachment Relationship").

Asiantuntijaryhmä
Truus van Duijvenboden
Marlou de Jong
Jantina de Vries

Avustaneet
Roxanne Angenent
Rafaella van der Hoeven
Marlou de Jong
Nelleke de Jong
Diondra Lopez
Sjoerd Postma†
Marjan van Vulpen
Thomas van Zwieten

Tämä julkaisu rahoitettiin vuoden 2007 Hollannin vammaisten hoitopalveluja tuottavien yhdistyksen palkinnolla

Sisältö

Esipuhe **7**

Johdanto **9**

Kiintymyssuhdeteoria **11**
Suhteen kehittäminen 11
Kirjallisuus 13

Kirjassa esiintyvien henkilöiden esittely **14**

Kiintymyssuhteen rakentaminen **18**
Kiintymyssuhteen muodostaminen vaatii aikaa 19
Toisen huomioiminen 21
Terveydelliset haasteet ja turvallisen suhteen kehittäminen 23
Keskity asiakkaaseen 25
Havainnointi 27
Käyttäytymisen peilaaminen 29
Anna asiakkaasi tulla tietoiseksi peilaamisestasi 31
Peilaaminen silloin, kun asiakkaan fyysinen toiminta on hyvin rajallista 33
Tunne mitä toinen tuntee 35
Nimeä tunteita 37
Lisää tietoisuutta oman toiminnan aiheuttamasta reaktiosta 39
Itsetietoisuuden kehittäminen 41
Esinepysyvyyden kehittäminen 43
Pidetään hauskaa ja iloitaan yhdessä 45
Tunne olosi mukavaksi 47
Hauskanpidon ja lepohetkin vuorottelu 49
Puhuminen hoitotilanteissa 51
Vuorottelutaidon kehittäminen 53
Toistaminen 55

Nyt aloitetaan **57**

Tietoa kirjoittajasta **58**

Esipuhe

Tämä kirja tarkastelee tekijöitä, jotka ovat välttämättömiä kiintymyssuhteen rakentamiseksi lasten tai aikuisten kanssa, joilla on vaikea älyllisen kehityksen häiriö tai aistimonivamma. Kiintymyssuhteen tärkeys perustuu kiintymyssuhdeteoriaan. Panostamalla suhteeseen lapsi saa mahdollisuuden muodostaa kiintymyssuhteen, jolloin hän tuntee olonsa turvalliseksi ja alkaa uskaltaa tutkia asioita.
Kirjan tavoitteena on antaa tietoa ammattilaisille, jotka tarjoavat päivittäistä hoitoa näille hyvin haavoittuville henkilöille. Esimerkkien avulla kuvaamme tekijöitä, jotka ovat tärkeitä kiintymyssuhteen solmimisessa. Kerromme, miten hoitajat solmivat suhteen neljän asiakkaan kanssa Bartiméuksessa, organisaatiossa, joka tarjoaa huolenpitoa eri-ikäisille näkö- ja/tai näkö- ja älyllisesti vammaisille henkilölle. Tekstissä viittaamme yleensä lapsiin, mutta sitä voidaan toki soveltaa myös kiintymyssuhteen kehittämiseen aikuisten kanssa, joilla on vaikea älyllisen kehityksen häiriö tai aistimonivamma.
Kirjan osat koostuvat lyhyistä kappaleista, joissa on taustatietoa ja lopussa kysymyksiä, joiden tavoite on rohkaista hoitajia pohtimaan omia asiakastilanteitaan. Ajatuksena on kannustaa hoitajaa pohtimaan kiintymyssuhteen kehitysprosessia oman asiakkaan kanssa. Tekstit ovat lyhyitä, joten kirjan voi ottaa esiin tai laittaa sivuun milloin tahansa. Sitä voidaan käyttää esimerkiksi tiimikeskusteluissa, uuden henkilökunnan perehdytyksessä tai henkilöstön työnohjaustilanteissa. Se soveltuu myös käytettäväksi ammatillisessa koulutuksessa.

Kirjassa puhutaan asiakkaista, koska kirja on kirjoitettu ensisijaisesti hoitoa ja ohjausta antaville ammattilaisille. Tästä huolimatta kirja sopii myös vanhemmille ja muille ammattilaisille, jotka vastaavat vaikea- ja aistimonivammaisten henkilöiden kasvatuksesta, hoidosta ja ohjauksesta. Käytämme termiä ”hoitaja” viittaamaan ammattimaisiin hoitajiin, ohjaajiin, tukihenkilöihin, päiväaikaisen toiminnan henkilökuntaan ja esihenkilöihin, ryhmänvetäjiin, terveydenhuollon asiantuntijoihin, huoltajiin ja sosiaalityöntekijöihin. Mutta käytämme myös termiä ”hoitaja” viitatessamme vanhempiin. Puhumme ”asiakkaasta” emmekä ”pojasta/tyttärestä”.

Tämän kirjan kuvat ovat peräisin DVD:ltä “Developing an Attachment Relationship, for caregivers and parents of people with severe mental and multiple disabilities, paramedics, educators, remedial teachers and psychologists”. Lisätietoja:
www.bartimeus.nl/publicaties tai Bartiméus Library and Documentation Centre, P.O. Box 3700 BA, Zeist. Sähköposti: info@bartimeus.nl

Haluamme kiittää Diondra Lopezin, Sjoerd Postmanin, Marjan van Vulpenin ja Thomas van Zwietenin vanhempia suostumuksesta liittää mukaan kuvia lapsistaan. Suuret kiitokset myös Bartiméuksen Päivätoimintakeskuksen henkilökunnalle, Roxanne Angenentille, Rafaella van der Hoevenille, Marlou de Jongille ja Nelleke de Jongille osallistumisesta tähän projektiin Kiitokset asiantuntijaryhmälle, Truus van Duijvenbodenille, Marlou de Jongille ja Jantina de Vriesille, tärkeästä panoksesta teorian siirtämisessä käytäntöön. Portia Monnapula-Mazabane antoi arvokkaita kommentteja englanninkieliseen käännökseen.
Kiitos myös Mary Leelle ja Lindi MacWilliamille Skotlannin Royal Blind School:ista, jotka antoivat inspiraation teemoihin: Suhteen kehittäminen ja kommunikointi vakavasti älyllisesti kehitysvammaisten ja/tai monivammaisten ihmisten kanssa.
Tämän kirjan kauniit valokuvat on ottanut elokuvantekijä Jan IJzerman. Hän antoi myös kriittistä palautetta tätä kirjaa tehdessä, mikä auttoi sen parantamisessa, kuten aiemmissakin projekteissa. Haluan käyttää tilaisuuden kiittääkseni häntä kaikki nämä vuodet kestäneestä yhteistyöstä.

Paula Sterkenburg (terveydenhuollon psykologi)

Johdanto

On haastavaa muodostaa kiintymyssuhde lapseen tai aikuiseen, jolla on älyllisen kehityksen häiriö, koska vaikeasti vammaisen ihmisen käyttäytyminen ja tulkitseminen on hyvin vaikeaa. Usein vaikeasti vammainen henkilö reagoi aloitteisiimme viiveellä tai ei lainkaan. Tämä puolestaan vaikeuttaa vanhempien tai hoitajien asianmukaista reagointia. Tämä työkirja tarjoaa vanhemmille ja hoitajille työkaluja luottamuksellisen suhteen rakentamiseen. Tällainen suhde antaa perustan edistää vaikeasti vammaisten henkilöiden kehitystä.

Vaikeasti kehitysvammaiset lapset ovat riippuvaisia hoitajistaan (vanhemmista, opettajista, päiväaikaisen toiminnan henkilökunnasta jne.) saadakseen riittävää huolenpitoa ja suojelua kaikenlaisilta ”vaikeilta” tilanteilta. Huolenpidolla tarkoitamme ravinnon, vaatteiden, lääkityksen, toiminnan, turvallisen ja mukavan ympäristön sekä riittävän yöunen tarjoamista. Nämä ovat tärkeitä perusasioita elämässä.

Mutta lapset tarvitsevat enemmän. Päivittäisen huolenpidon lisäksi he tarvitsevat myös emotionaalista huolenpitoa. Lapsi on riippuvainen muista myös emotionaalisen hyvinvointinsa takia. Emotionaalisella huolenpidolla tarkoitamme lapselle merkityksellistä aikuista, jonka puoleen hän voi kääntyä päivittäisissä (emotionaalisissa) kokemuksissaan. Lapsen tulee voida kokea tulevansa ymmärretyksi ja nähdyksi tavalla, joka mahdollistaa sen, että tämän henkilön kanssa hän voi kokea olonsa turvalliseksi. Lapsi tuntee olonsa turvalliseksi silloin, kun hänen tarpeisiinsa ja haluihinsa tai hänen käyttäytymiseensä, tunteisiinsa, toiveisiinsa ja aikomuksiinsa vastataan tarkoituksenmukaisesti. Vastattaessa niihin tilanteeseen sopivalla tavalla lapsen turvallisuuden ja luottamuksen tunne lisääntyy. Lapselle kehittyy perustunne/kokemus: ”Aina on joku, joka tukee ja suojelee minua; minun ei tarvitse pelätä, koska kaikki järjestyy.”

Esimerkiksi, kun lapsi törmää johonkin ja satuttaa polvensa, hoitaja sanoo: ”Oi, nyt varmaan sattuu, tule tänne, laitetaan siihen laastari”.

Hoitaja reagoi tällöin lapsen kokemaan kipuun. Hoitajan on siis tärkeää reagoida herkästi lapsen kokemukseen.

Sensitiivisyys on lapsessa näkyvien signaalien, kuten esimerkiksi kivun, väsymyksen, mielihyvän tai tyytyväisyyden merkkien huomaamista. Hoitaja päättää, mitä lapsi tarvitsee, ja vastaa hänen tarpeisiinsa heti. Hän vastaa tavalla, joka sopii lapsen signaaleihin. Hoitaja voi vapaasti lisätä jotain omaa. Otetaan esimerkiksi tilanne, jossa on sensitiivinen hoitaja ja lapsi, joka rakentaa palikkatornia. Hoitaja saattaa sanoa: ”Rakennatpa sinä hienoa tornia! Katso, kävisikö myös tämä palikka siihen.” Tässä tilanteessa hoitaja reagoi herkästi lapsen käyttäytymiseen kuvailemalla, mitä lapsi tekee, ja lisäämällä siihen jotain uutta. Näin hoitaja stimuloi lasta ylittämään rajojaan.

Kiintymyssuhdeteoria

Suhteen muodostaminen

Skotlantilainen psykologi Trevarthen keskittyi pääasiassa äidin ja lapsen suhteeseen. Tutkimuksissaan hän käytti ruutukohtaisesti tehtyjä analyysejä valokuva-, filmi- ja videotallenteista vanhempien (pääasiassa äitien) ja vauvojen spontaanista vuorovaikutuksesta. Hän tutki vuorovaikutusta tutkimusympäristössä. Hänen tutkimuksensa (1979), Sternin (1985) sekä Papousekin ja Papousekin (1990) tutkimukset osoittivat, että vauva ei ainoastaan reagoi äitiinsä, vaan myös kommunikoi äitinsä kanssa. Vauva käyttää ääniä, kädenliikkeitä ja ilmeitä kommunikoidakseen vanhemman kanssa. On tärkeää, että äiti näkee ja tunnistaa vauvansa signaalit ja reagoi niihin. Vauva siis vastaa vanhempien aloitteisiin, mutta tekee myös itse aloitteita. Aloitteita tehdään vuorotellen. Tätä vastavuoroisuutta ei havaita vain viestinnässä, vaan myös tunteissa. Äiti ja vauva pystyvät aistimaan toistensa mielialan. Aistimalla vauvan tunteet äiti voi virittäytyä vauvan tunteisiin ja myös kääntää niitä toiseen suuntaan. Esimerkiksi mukauttaessaan äänensä hän voi rauhoittaa ja lohduttaa vauvaa ja tarjota jotain uutta katseltavaa, mikä saa vauvan hymyilemään.

Äiti siis aistii vauvan mielialan huomaamalla ei-sanalliset signaalit ja antamalla niille sopivan merkityksen. Esimerkki: Vauva itkee ja äiti vastaa kääntymällä vauvansa puoleen ilmaisten kuulevansa vauvansa itkevän ja näkevänsä hänen olevan surullinen. Sitten hän nostaa lapsen syliinsä ja alkaa lohduttaa antamalla ruokaa tai vaihtamalla vaipat. Kun äiti toimii näin, hän reagoi herkästi lapsen lähettämiin signaaleihin. Tulkitsemalla lapsensa käyttäytymistä oikein ja reagoimalla nopeasti, hän on sensitiivinen. Samalla kun vanhemmat reagoivat sensitiivisesti lapsensa signaaleihin, vanhempien ja lapsen välille kehittyy luottamuksen side. Tämä luottamuksen side muuttuu turvalliseksi kiintymyssuhteeksi.

Tällainen turvallinen kiintymyssuhde vanhemman ja lapsen välillä vaikuttaa myönteisesti lapsen sosioemotionaaliseen kehitykseen. Vauvalla on luonnollinen taipumus etsiä vanhemman läheisyyttä pelon, väsymyksen, nälän tai kivun hetkinä. Vanhempi tarjoaa turvallisuutta ja suojaa, tyydyttää hänen tarpeitaan sekä rohkaisee lasta tutkimaan ympäristöään. Tutkimukset ovat osoittaneet, että sensitiivisesti

reagoivien vanhempien lapset ovat itsetunnoltaan vahvempia, sosiaalisesti taitavampia, määrätietoisempia, uteliaampia ja vähemmän pelokkaita kuin lapset, joiden vanhemmat eivät reagoi sensitiivisesti heidän signaaleihinsa.

Aiemmin ajateltiin, että lapset, jotka eivät rakentaneet kiintymyssuhdetta varhaislapsuudessa, eivät pystyisi kehittämään vastaavia suhteita myöhemminkään. Viimeaikaiset tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että kiintymyssuhteen kehittäminen on mahdollista myös nuorten kanssa, joilla ei ollut tähän mahdollisuutta varhaislapsuudessa (Sterkenburg, Janssen ja Schuengel, 2008; Sterkenburg ja Schuengel, 2010).

Monivammaisen lapsen vanhemman voi olla vaikeaa tulkita lapsen signaaleja. Esimerkki: Sokea lapsi voi olla ”kuulolla”, mutta hän ei katso vanhempaansa kuunnellessaan häntä. Tämä on epätavallista ihmisille, jotka pystyvät näkemään, sillä he keskittyvät toiseen henkilöön katsomalla häntä. Vanhempi, joka ei ymmärrä tällaisen vauvan käytöstä, saattaa ajatella, ettei vauva ole kiinnostunut hänestä. Loppujen lopuksi lapsi ei katso heitä (hän vain makaa paikallaan tai jopa kääntää katseensa pois). Ongelmat käyttäytymisen tulkinnassa voivat olla riskitekijä kiintymyssuhdehäiriöille. Tieto ja videopalaute voi estää vanhempien ja monivammaisten lasten välisen kiintymyssuhteen häiriintymistä, ja näin ehkäistä kiintymyssuhdehäiriöitä.

Kirjallisuus

Haluatko tietää lisää?

Valikoitu kirjallisuusluettelo aiheesta

Bowlby, J. (1984). Attachment and Loss: Volume 1: Attachment. London: Penguin Books.

Došen, A. (2005). Psychische stoornissen, gedragsproblemen en verstandelijke handicap: Een integratieve benadering bij kinderen en volwassenen. Assen: Van Gorcum.

Gringhuis, D., Moonen, J., & Van Woudenberg, P. (1999). Kinderen die slecht zien: ontwikkeling, opvoeding, onderwijs en hulpverlening. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Gunther, F. (2004). Diagnostiek en behandeling van mensen met een visuele en verstandelijke beperking. Doorn: Bartiméus.

Lee, M. & MacWilliam, L. (2009). Learning together: een creatieve benadering van leren voor kinderen met meervoudige beperkingen en een visuele beperking. Doorn: Bartiméus.

Sterkenburg, P. & Andries, V. (red). (2025). Kiintymyssuhdeterapia: Käytännön esimerkkejä integratiivisesta kiintymyssuhde- ja käyttäytymisterapiasta henkilöillä, joilla on älyllinen kehitysvamma tai näkö- ja älyllinen kehitysvamma. (2025). Bartiméus Reeks, Zeist ISBN/EAN: 978-94-91838-99-6 https://bartimeus.nl/alle-publicaties/new-page

Sterkenburg, P. S., Janssen, C. G. C., & Schuengel, C. (2008). The effect of an attachment-based behaviour therapy for children with visual and severe intellectual disabilities. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21(2), 126–135.

Sterkenburg, P.S., Meddeler-Polman, B., & Schrijver, J. (2022). Attachment in practice: Workbook for everyone involved in the education and care of children and adults with a visual-and-intellectual disability of intellectual disability. Bartiméus, Zeist. https://bartimeus.nl/alle-publicaties/new-page

Sterkenburg, P. S., & Schuengel, C. (2010). Integratieve therapie voor gehechtheid en gedrag. Psychotherapie voor kinderen met een visuele en ernstig verstandelijke beperking. Kinder en Jeugd Psychotherapie, 37(1/2), 24–38.

Van Eijden, A., van den Broek, E., & Sterkenburg, P.S. (2023). All children play! Parents and their child with a visual impairment. Pinta & Webedu, Doorn. P.1-106.

Kirjassa esiintyvien henkilöiden esittely

Tämä kirja on kuvitettu valokuvilla Diondrasta, Sjoerdista, Marjanista ja Thomasista. Siksi haluamme esitellä heidät teille:

Diondra

Diondra on 12-vuotias. Hän on näkövammainen ja hänellä on vaikea älyllisen kehityksen häiriö. Hänellä on lisäksi liikuntavamma, ja hän on täysin riippuvainen vanhemmistaan ja hoitajistaan. Hän ei pysty syömään itse eikä puhumaan. Hän pystyy ilmaisemaan muutamia toiveitaan ääntelemällä. Hän nauttii musiikin kuuntelusta. Hänen hoitajansa Marlou on tuntenut Diondran Bartiméuksen päivätoiminnassa ensimmäisestä päivästä lähtien.

Sjoerd

Sjoerd on 15-vuotias. Hän on näkövammainen, hänellä on vaikea älyllisen kehityksen häiriö ja epilepsia. Lääkkeiden annostelu on hyvin vaikeaa. Tämän seurauksena Sjoerd saa epileptisiä kohtauksia satunnaisesti ja arvaamattomasti. Rafaella toimii hänen hoitajanaan Bartiméuksen päivätoimintakeskuksessa. Hän on tuntenut Sjoerdin nyt kuusi vuotta.

Marjan

Marjan on 23-vuotias. Hänellä on erittäin vaikea näkövamma ja vaikea älyllisen kehityksen häiriö. Hän ei pysty kävelemään eikä käytä puhuttua kieltä. Hän on täysin riippuvainen hoitajistaan. Hän on joka päivä Bartiméuksen päivätoimintakeskuksessa, jossa Nelleke on yksi hänen hoitajistaan.

Thomas

Thomas on 14-vuotias. Hänellä on näkövamma ja vaikea älyllisen kehityksen häiriö. Vaikka hän ei osaa puhua, hän vaikuttaa ymmärtävän tiettyjä sanoja, kuten ”syödä” ja ”juoda”. Hän ei pysty kävelemään. Hänen hoitajansa Bartiméuksen päivätoiminnassa on Roxanne.

Kiintymyssuhteen rakentaminen

Seuraavat luvut tarjoavat vaiheittaisen kuvauksen kiintymyssuhteen rakentamisesta. Ennen kuin annamme hieman taustatietoa, esitämme ensin muutaman yleisen kysymyksen. Esimerkki kuvaa sitä, mitä käytännössä tehdään. Toivomme, että jokaisen luvun lopussa olevat kysymykset kannustavat sinua ottamaan tekstistä oppimaasi mukaan omaan päivittäiseen työhösi ja ehkä keskustelemaan siitä muiden kanssa.

Luonnollisesti kiintymyssuhteen rakentaminen asiakkaaseen vie melko kauan. Uskomme, että tämä kirja voi auttaa sinua onnistumaan siinä.

Kiintymyssuhteen muodostaminen vaatii aikaa

Mitä arvelet?
Voitko rakentaa suhteen johonkuhun kiinnittämättä häneen huomiota? Huomion antaminen vaatii aikaa. Voitko rakentaa suhteen ilman, että otat aikaa hänelle? Käytätkö aikaa suhteen rakentamiseksi asiakkaaseesi?

Taustaa
Toimimalla yhdessä voit rakentaa suhteen toiseen henkilöön. Voit myös lähettää tekstiviestin tai sähköpostin. Voit soittaa toiselle tai lähetät kirjeen tai kortin. Otat siis aikaa toiselle osapuolelle. Rakentaaksesi suhteen vammaiseen lapseen tarvitset myös aikaa. Lapsi tarvitsee aikaa tutustuakseen sinuun hoitajana. Et voi lähettää tekstiviestejä tai sähköposteja. Siteen luomiseksi läsnäolosi on välttämätöntä. Vammainen lapsi ei voi vain mennä etsimään sinua, kun poistut. Jättämällä lapsen yksin et voi nähdä hänen signaaleitaan. Ilman yhteydenpitoa et voi kehittää sidettä lapsen ja sinun välillesi.

Lyhyesti: Ota aikaa kiintymyssuhteen kehittämiseen. Suunnittele yksilölliset kontaktihetket.

Esimerkki: Sjoerd

Kuvassa näet Sjoerdin ja Rafaellan MSE-huoneessa (aistihuone). Täällä heitä ei häiritä, ja Rafaella pystyy reagoimaan havaitsemaansa Sjoerdin käytökseen. Rafaella on tehnyt suunnitelman ja merkinnyt sen päiväohjelmaan. Näin hän voi olla varma, että Sjoerd voi hyödyntää tätä erityistä paikkaa MSE-huoneessa. Suunnitelma sisältyy myös koko ryhmän suunnitelmaan päivätoimintakeskuksessa. Näin hän voi olla varma, että hänellä on aikaa rakentaa suhdetta.

Miten sinä toimit?

Otatko aikaa siteen rakentamiseen itsesi ja asiakkaasi välillä? Minkälaisia hetkiä käytät tähän? Onko työpaikallasi suunnitelma, joka sisältää yksilöllisiä kontaktihetkiä? Jos sinulla ei ole aikaa, keskusteletko tästä tiimissä?

Toisen huomioiminen

Mitä arvelet?
Huomioitko kumppanisi suhteessanne? Jos poikaystäväsi tulee kotiin väsyneenä työpäivän jälkeen, kysytkö häneltä heti, aikooko hän maalata talon? Jos tyttöystäväsi tulee kotiin raskaan treenin jälkeen, odotatko hänen aloittavan heti ikkunoiden pesun? Reagoitko vain omien halujesi mukaan vai onko sinulla myös silmää sille, miltä toisesta tuntuu?

Taustaa
On selvää, että suhdetta voi rakentaa vain tekemällä asioita yhdessä (katso luku ”Kiintymyssuhteen muodostaminen vaatii aikaa”). Teet töitä suhteen eteen antamalla aikaasi toiselle. Ilman kontaktia lapseen et voi rakentaa luottamuksen sidettä. Mutta entä jos lapsi nukahtaa juuri silloin, kun olet sopinut viettäväsi aikaa lapsen kanssa? Tällöin on aiheellista kysyä itseltään: ”Miksi hän nukahtaa?” Jos lapsi on hyvin väsynyt, voit antaa hänen levätä hetken. Mitä teet silloin, jos lapsi nukahtaa joka kerta, kun olet suunnitellut hänen kanssaan olla kahden kesken? Voit pohtia, olisiko lapsi virkeämpi johonkin muuhun aikaan päivästä. Tee aikataulu tällaisista virkeistä hetkistä. Suunnittele sitten yksilölliset kontaktihetket siihen, kun lapsi on virkeä. Huomioi tämä, mikäli tarvitset joustoa aikatauluusi.

Lyhyesti: Etsimällä oikeat hetket luottamuksen rakentamiseen huomiot lapsen.

Esimerkki: Diondra

Kuten kuvasta näkyy, Diondra melkein nukahtaa, kun Marlou laskee hänet patjalle aistihuoneessa. Marlou on asettanut tyynyn hänen päänsä alle. Diondran silmät ovat melkein kiinni. Koska näin käy joskus, Marlou antaa hänelle hetken olla itsekseen.
Jos se tapahtuu joka kerta, eikä Marlou etsi sopivaa hetkeä kontaktille, Diondran ja Marloun välille ei voi syntyä sidettä. Diondrasta saattaa silloin tulla lapsi, joka vetäytyy itseensä. Joillakin lapsilla tämä voi johtaa yksinäisyyden tunteeseen. Tällainen yksinäisyys ja ärsykkeiden puute voivat jopa saada lapsen käyttäytymään itseään vahingoittavasti.
Marlou päättää siis varata aikaa jonain toisena hetkenä suhteen rakentamiseen, kun Diondra ei ole väsynyt. Hän suunnittelee hyvin tietoisesti hetkiä kontaktin luomiseen Diondraan.

Miten sinä toimit?
Nukahtaako asiakkaasi koskaan päivällä? Tiedätkö, millaisia hetkiä nämä ovat? Huomioitko tämän päivän suunnittelussa? Suunnitteletko yksilöllisiä kontaktihetkiä?

Terveydelliset haasteet ja turvallisen suhteen kehittäminen

Mitä arvelet?
Valvotko epilepsiaa sairastavaa lasta? Voiko epilepsiaa hallita lääkityksellä? Mitä teet, kun huomaat, että lapsi on saamassa kohtauksen?

Taustaa
Tuntuu hyvältä, että joku huolehtii asioista, kun olet sairas. ”Älä vaivaudu, minä hoidan sen, lepää sinä vain.” Tällainen ystävän kommentti tuntuu hyvin lohduttavalta. Näin sen pitäisi olla myös lasten kanssa. Hoitajat voivat esimerkiksi huomata, että lapsi on saamassa kohtauksen. Hoitajien tulisi tunnistaa fyysisen epämukavuuden, kivun ja epilepsian merkit. Näin he voivat mukauttaa ohjelmaa sen mukaan, mikä on lapselle sillä hetkellä mahdollista ja toteuttamiskelpoista. On hyvä, jos voisitte keskustella tiimin sisällä siitä, miten fyysisen epämukavuuden oireisiin tulisi reagoida. Asiakkaan turvallisuudesta huolehditaan aina. Joskus on tarve antaa lääkettä. Kun hoitajalla on turvallinen suhde lapseen, hän voi sanottaa lapsen fyysisen epämukavuuden. Hoitaja lohduttaa ja rauhoittaa lasta.

Lyhyesti: Ota huomioon terveydelliset vaivat ja nimeä fyysinen kipu ja epämukavuus.

Esimerkki: Sjoerd

Sjoerdilla on usein epileptisiä kohtauksia. Rafaella on antanut aikaa kontaktin muodostamiseen Sjoerdiin. Hän on rakentanut turvallista suhdetta häneen. Tarkkaillessaan Sjoerdia Rafaella arvelee, että Sjoerd on saamassa kohtauksen. On selvää, ettei Sjoerd voi hyvin. Hänellä on fyysisesti epämukava olo. Hänen kasvonsa ovat kääntyneet pois, ja hänen kehonsa on jännittynyt. Koska Rafaella tuntee hänet hyvin, hän tarkkailee merkkejä tulevasta kohtauksesta. Rafaella nimeää näkemänsä ja saa Sjoerdin tuntemaan olonsa rauhalliseksi. Rafaella ymmärtää, että nyt terveydelliset asiat ovat ensisijaisia. Hän yrittää helpottaa mahdollisimman paljon Sjoerdin oloa. Tämä on myös tärkeää suhteen rakentamisessa.

Miten sinä toimit?
Tiedätkö asiakkaasi terveyshaasteet? Tiedätkö, mitkä ovat kivun ja epämukavuuden merkit? Millaisia sopimuksia tiimissänne on? Miten reagoit epileptiseen kohtaukseen?

Keskity asiakkaaseen

Mitä arvelet?
Miksi on tärkeää keskittyä lapseen? Mitä mieltä olet työskentelystäsi asiakkaasi kanssa? Ajatteletko opiskelutehtävääsi tai koetta, johon sinun täytyy vielä opiskella, tai kollegaa, joka sanoi epämiellyttävän kommentin tai suhdettasi kumppaniisi? Puhutko koskaan puhelimessa, kun työnnät asiakasta pyörätuolissa?

Taustaa
On niin monia asioita, joita ajattelemme. Jokaisella on omat huolensa. Keskustelun aikana kumppanisi saattaa joskus kysyä sinulta: ”Mitä ajattelet?” Tällaisina hetkinä voit antaa vaikutelman, ettet ole kuullut, mitä toinen osapuoli sanoi. Sama pätee työskentelyyn vammaisten henkilöiden kanssa. Jos ajattelet aina omia huoliasi, huomiosi ei ole työssäsi. Huomiosi ei ole asiakassuhteen rakentamisessa. Olet vain keskittynyt itseesi. Asiakas aistii tämän. Suhteen rakentaminen vaatii kaiken huomiosi, ja sinun tulee keskittyä asiakkaaseen. Yksityiset huolet, tai jos sinulla on liian monia asioita mietittävänä, voivat estää asiakkaan signaalien huomaamisen. Asiakas aistii, kun häneen ei kiinnitetä huomiota ja lopettaa yhteydenpidon. Vastavuoroisuus loppuu. Jos tämä jatkuu pitkään, asiakas lopulta lakkaa tekemästä aloitteita, koska hän huomaa, ettei hän saa vastakaikua. Tällöin asiakas vetäytyy itseensä.

Lyhyesti: Voit rakentaa suhdetta asiakkaaseesi vain, jos kontaktissa keskityt asiakkaaseen.

Esimerkki: Diondra

Marlou makaa Diondran vierellä patjalla ja katsoo häntä. Kuvassa näkyy, kuinka Marlou keskittää huomionsa Diondraan. Hänen katseensa on kiinnittynyt Diondraan, jotta hän voi rekisteröidä kaikki tämän aloitteet. Jos Marlou alkaa ajatella omia ongelmiaan, hän ei pysty keskittymään Diondraan. Ja jos hänen huomionsa ei ole Diondrassa, Diondra aistii tämän, eikä tilaa ole suhteen rakentamiselle.

Miten sinä toimit?
Onko huomiosi kiinnittynyt asiakkaaseesi kontaktihetkillä? Onko sinulla päässäsi vain omat huolesi? Pystytkö laittamaan omat huolesi sivuun työskennellessäsi asiakkaasi kanssa?

Havainnointi

Mitä arvelet?
Mitä havainnointi tarkoittaa? Pystytkö tekemään havaintoja? Mitä muuta haluat oppia tässä suhteessa? Mistä tiedät, oletko hyvä havainnoija? Mistä tiedät, että osaat havainnoida vammaisen ihmisen käyttäytymistä?

Taustaa
Havainnoinnin kannalta olennaista on rekisteröidä se, mitä tosiasiassa tapahtuu. Huomaat, miten asiakas toimii ilman, että annat sille merkitystä. Kun asiakas nauraa, havaintosi olisi ”hän nauraa” eikä ”hän on onnellinen”. Havainnoit asiakasta tarkasti. Jokaisella hengenvedolla näet asiakkaan rinnan liikkuvan. Kuuntelet asiakkaan hengitystä, ääniä tai sanoja. Onko ääni korkea vai matala? Äänteleekö tai puhuuko hän voimakkaasti vai pehmeästi? Miltä kosketus tuntuu? Onko se kevyt vai voimakas tönäisy? Keskityt asiakkaaseen, ja olet hiljaa ja valppaana. Katsomalla, kuuntelemalla ja tuntemalla tarkkaavaisesti opit vähitellen havainnoimaan yhä paremmin. Vammaisen asiakkaan kohdalla on tärkeää, että näkee tai kuulee hyvin pieniäkin signaaleja, kuten sormen liikkeen, huokauksen, tai onko lapsen hengityksen rytmi nopeaa vai hidasta.

Lyhyesti: Vaikeasti näkö- ja kehitysvammaisen asiakkaan tarkkailu perustuu hyvin pienten signaalien näkemiseen, kuulemiseen ja tuntemiseen.

Esimerkki: Diondra

Kuvassa näkyy, kuinka Marlou kiinnittää huomionsa Diondraan. Tarkkailemalla hänen pieniä liikkeitään Marlou huomaa yhä enemmän. Hän kiinnittää myös huomiota Diondran tiettyihin ääniin. Marlou tarkkailee huokausta tai vihellystä, käden tai jalan liikettä, pään kääntämistä tai sormen liikettä. Saattaa olla, että Marlou joskus huomaa, ettei Diondra tee mitään eikä ääntele. Hän voi silloin tarkistaa, onko hengityksen rytmissä tapahtunut muutosta.

Miten sinä toimit?
Pystytkö jatkamaan havainnointia, vaikka tuntuu, ettei mitään tapahdu sillä hetkellä? Huomaatko pieniä signaaleja? Huomaatko liikkeen sormessa, suupielessä tai kulmakarvassa? Huomaako kollegasi myös nämä pienet signaalit? Puhutteko tästä koskaan tiimissäsi?

Käyttäytymisen peilaaminen

Mitä arvelet?
Mitä on peilaaminen? Miksi peilaamme toisen henkilön käyttäytymistä? Milloin peilaamme toisen käytöstä? Kuinka usein peilaat vammaisen asiakkaan käyttäytymistä?

Taustaa
Käyttäytymisen peilaamisella tarkoitamme asiakkaan käyttäytymisen toistamista. Voit myös toistaa toisen henkilön tiettyjä ääniä. Ajattele, miten äiti peilaa tai toistaa vauvan käyttäytymistä tai ääniä. Kun vauva sanoo ”huu”, äiti sanoo samoin. Äiti sanoo ”huu huu huu”. Hän oikeasti liioittelee, jotta vauva tietäisi hänen kuulleen sen ja kannustaakseen vauvaa toistamaan äänen. Lapsi kokee äidin tuottamat äänet palkintoina ja toistaa äänen. Vauva oppii, että äiti reagoi siihen, mitä hän tekee. Toisin sanoen äiti vastaa vauvansa aloitteisiin.

Lyhyesti: Peilaaminen on tärkeää, jotta voidaan kannustaa asiakasta toistamaan käyttäytymistään tai jopa oppimaan käyttäytymään uudella tavalla. Peilaamalla kannustamme asiakasta ottamaan enemmän aloitteita.

Esimerkki: Diondra

Kuvassa näkyy, miten Marlou matkii Diondraa. Hän näkee (havaitsee), että Diondra makaa kädet päänsä yläpuolella ja tekee samoin. Aivan kuten vauvan äiti, Marlou matkii myös Diondran ääniä, vain hieman kovempaa ja useammin, kuin mitä Diondra niitä tuottaa. Saattaa olla, ettei Diondra reagoi tähän heti. Marlou saattaa ajatella: ”Diondra taitaa elää vain omassa maailmassaan; hän ei sittenkään huomaa läsnäoloani.” Mutta jos Marlou ajattelee, ettei Diondran matkiminen vaikuta mitenkään ja lopettaa matkimisen, Diondra ei koskaan saa mahdollisuutta oppia reagoimaan. Marloun täytyy vain jatkaa peilaamista saadakseen Diondra reagoimaan. Tämän jatkaminen voi olla vaikeaa ja haastavaa. Vammaiset lapset tarvitsevat paljon aikaa ja toistoa. Joten Marloun täytyy olla kärsivällinen ja jatkaa peilaamista.

Miten sinä toimit?
Aloita tarkkailemalla ja matkimalla (peilaamalla) asiakastasi 15 minuutin ajan. Mitä huomaat asiakkaassa? Mitä huomaat itsessäsi? Pystytkö jatkamaan peilaamista, vaikka et heti saisi vastausta? Uskotko, että pystyt suorittamaan tällaisia peilaushetkiä säännöllisesti seuraavien viikkojen aikana?

Anna asiakkaasi tulla tietoiseksi peilaamisestasi

Mitä arvelet?
Miten voit peilata asiakkaan liikkeitä, joilla on monia vammoja? Mitä asiakkaassasi tapahtuu, kun alat peilata hänen käytöstään?

Taustaa
Peilaaminen ei ole pelkästään asiakkaan käyttäytymisen toistamista. Peilaamalla annat asiakkaan ymmärtää, että matkit hänen käytöstään. Esimerkiksi heikkonäköinen lapsi ei välttämättä näe, että sinäkin nostat kätesi, kun hän itse tekee niin. Lapsi, jonka kuulo on heikentynyt, ei välttämättä kuule, että hoitaja matkii hänen ääniään. On siis kyse kontaktin saamisesta ja sillä tavoin antaa asiakkaan tuntea, nähdä tai kuulla, että peilaat hänen aloitteitaan. Kun kerrot asiakkaalle, että matkit hänen käytöstään, asiakas huomaa läsnäolosi. Tietoisuus toisesta henkilöstä kehittyy. Asiakas huomaa sinun olevan paikalla ja että huomaat hänen käyttäytymisensä. Vastineeksi hän kiinnittää huomion sinuun eli hän alkaa vähitellen kiinnittää huomiota toiseen henkilöön. Hän alkaa kiinnittää huomiota siihen, miten toinen vastaa hänen aloitteisiinsa.

Lyhyesti: Anna asiakkaasi huomata, että peilaat hänen käyttäytymistään luomalla fyysinen kontakti.

Esimerkki: Sjoerd

Kuvassa näkyy, kuinka Rafaella ja Sjoerd koskettavat toisiaan. Sjoerd näyttää keskittyvän omaan sekä Rafaellan käteen. Koska Rafaella ojentaa kätensä, Sjoerd saa mahdollisuuden tuntea hänen kätensä. Rafaella tarjoaa Sjoerdille mahdollisuutta ottaa kontakti. Sjoerd koskettaa Rafaellaa ja huomaa näin tämän läsnäolon. Rafaella peilaa Sjoerdin liikkeitä. Kun Sjoerd naputtaa hänen kättään, hän matkii tätä käytöstä napauttamalla takaisin hieman voimakkaammin, kuten kuvataan kohdassa ”Käyttäytymisen peilaaminen”. Tämä on alku Sjoerdin ja Rafaellan välisen siteen kehittymiselle.

Miten sinä toimit?
Otatko kontaktin asiakkaaseesi peilaamisen aikana? Käytätkö tarpeeksi aikaa, jotta asiakas voi huomata läsnäolosi? Vastaatko hänen kosketukseensa peilaamalla käyttäytymistä ja ääniä niin, että asiakas huomaa sen?

Peilaaminen silloin, kun asiakkaan fyysinen toiminta on hyvin rajallista

Mitä arvelet?
Pystytkö ammattilaisena peilaamaan käyttäytymistä, kun asiakkaalla on vaikeita fyysisiä rajoitteita?

Taustaa
Oletko koskaan huomannut kahta ihmistä katukahvilassa istumassa samalla tavalla, esimerkiksi jalat ristissä ja pitämässä kuppia yhdellä kädellä? Vaikuttaa siltä, että nuo kaksi ihmistä nauttivat sopuisasta yhdessäolosta. He keskustelevat keskenään ja keskittyvät toisiinsa. Oletko koskaan itse huomannut tällaista mukavan keskustelun aikana? Peilaaminen kannustaa asiakasta ottamaan aloitteen. Peilaaminen myös stimuloi keskittymään toiseen henkilöön. Lapsille, joilla on hyvin rajalliset mahdollisuudet toimia, peilaaminen stimuloi siteen kehittymistä toiseen. Kun lapsella on vaikeita fyysisiä vammoja, sinun on mukautettava toimintaasi. Järjestä ympäristö niin, että lapsi huomaa sinun peilaavan häntä. Voisitko esimerkiksi käyttää työssäsi vesisänkyä ja sen keinuvaa liikettä suhteen rakentamiseen?

Lyhyesti: Ole luova etsiessäsi ympäristöä, jossa asiakas voi tuntea sinun peilaavan häntä. Muista, että tavoitteena on saada asiakkaasi tuntemaan läsnäolosi. Lapsen tulisi huomata läsnäolosi tuntemalla se, ei vain kuulemalla tai näkemällä sinut.

Esimerkki: Marjan

Kuten kuvasta näkyy, Marjan ja Nelleke makaavat vesisängyllä. Marjanin fyysiset mahdollisuudet ovat hyvin rajalliset. Esimerkiksi hän ei pysty kääntymään kyljelleen itse. Marjan pystyy liikuttamaan lantiotaan, jolloin vesisänky liikkuu. Nelleke voi toistaa tämän vaikutuksen matkimalla liikettä. Peilatessaan liikettä hän tekee hieman suuremman liikkeen, jotta Marjan tuntee hänen aloitteeseensa reagoitavan (ajattele aiempaa selitystä peilauksesta, hieman selvempi liike tai vastaus asiakkaan aloitteeseen).

Miten sinä toimit?
Millainen ympäristö on paras asiakkaallesi suhteen kehittämiseen? Miten voit antaa asiakkaasi tuntea, että peilaat hänen käyttäytymistään? Mitä liikettä asiakkaasi pystyy itse tekemään ja miten voit kertoa asiakkaalle, että peilaat hänen käytöstään?

Tunne mitä toinen tuntee

Mitä arvelet?
Pystytkö näkemään asiat toisen näkökulmasta? Onko mieltä pyrkiä asettumaan vaikeasti vammaisen lapsen asemaan? Pystytkö nimeämään tunteen, jonka havaitset asiakkaassa, jolla on vaikea älyllinen kehitysvamma? Pystytkö asettumaan vaikeasti vammaisen lapsen asemaan?

Taustaa
Tarvitsetko joskus nenäliinaa katsoessasi elokuvaa, koska ”tunnet” elokuvan hahmon tunteet? Samaistut niin paljon, että se tapahtuu automaattisesti. Kun alat peilata lapsen käyttäytymistä, ääniä ja ilmeitä, asetut toisin sanoen toisen ihmisen asemaan. Matkimalla lasta mahdollisimman tarkasti alat tuntea ja ajatella sitä, mitä lapsi tuntee ja ajattelee. Näin voit nimetä lapsen tunteita. Voit peilata paitsi käyttäytymistä myös tunteita. Heijastat tunnetta nimeämällä sen sopivalla äänensävyllä. On mahdollista peilata tunteita, koska aistit sen, mitä toinen saattaa tuntea.

Lyhyesti: Peilaa asiakkaan käyttäytymistä mahdollisimman tarkkaan ja pohdi, millaisia tunteita se sinussa herättää. Nimeä sitten tämä tunne sopivalla äänensävyllä.

Esimerkki: Diondra

Peilaamalla Diondraa Marlou huomaa, ettei Diondra vaikuta rentoutuneelta ja onnelliselta. Marlou huomaa, että Diondran käsivarret ovat jännittyneet ja hieman krampissa. Hänen kasvonsa, silmänsä ja suunsa ovat myös jännittyneet. Peilatessaan tätä Marlou huomaa sen herättävän hänessä epämukavan olon. Marlou osaa nimetä tämän tunteen sanomalla hellästi: ”Voi Diondra, et voi kovin hyvin.”

Miten sinä toimit?
Kun matkit asiakkaasi käyttäytymistä, minkä tunteen tämän asento tai käytös herättää sinussa? Nimeätkö asiakkaittesi tunteita työskennellessäsi heidän kanssaan?

Nimeä tunteita

Mitä arvelet?
Nimeätkö koskaan tunteita, joita havaitset asiakkaassasi? Mitä mieltä olet toteamuksesta: ”Asiakas ei ymmärrä sanojani, miksi minun pitäisi nimetä hänen tunteitaan?”

Taustaa
Oletko koskaan nimennyt tunteita, joita havaitset kollegoissasi?: ”Näytät tänään iloiselta? Näytät huolestuneelta? Näytät tänään surulliselta?” Mitä tapahtuu äänensävyllesi, kun nimeät nämä tunteet? Tarkkailemalla toisen ihmisen tunnetta ja nimeämällä sen huomaat, että säädät oman ilmeesi ja äänensävysi sen mukaisesti, mitä näet. Se toimii oikeastaan näin: Peilaat toisen ilmettä, joka vastaa siihen liittyvää tunnetta. Tämä on se tunne, jonka nimesit. Tunnistamalla tunteen, joka kuuluu peilaamaasi käyttäytymiseen tai ilmeeseen, voit kuvata tai nimetä tunteen. Samalla kun kuvailet tai nimeät tunteen, joka sopii havaitsemaasi käyttäytymiseen, toisesta tuntuu, että hänen kokemuksensa jaetaan. Kun työskentelet vammaisten ihmisten kanssa, he eivät välttämättä ymmärrä sanoja, mutta tilannetta vastaava äänensävy voi olla asiakkaalle hyvin tunnistettava ja lohdullinen. Sopivan äänensävyn avulla voit kehittää keskinäistä ymmärrystä sinun ja asiakkaasi välille. Asiakas tuntee tulleensa ymmärretyksi ja kääntyy siksi vähitellen yhä enemmän sen henkilön puoleen, joka reagoi hänen tunteisiinsa asianmukaisesti.

Lyhyesti: Tunteiden ilmaiseminen tilanteeseen sopivalla äänensävyllä on tärkeää. Se edistää turvallisen suhteen syntymistä sinun ja asiakkaan välillä.

Esimerkki: Diondra

Peilatessaan Diondran käytöstä ja ilmeitä Marlou huomaa, ettei Diondra ehkä voi hyvin. Hän sanoo: ”Kurtistat kulmiasi, joten et taida voida hyvin.” Hän nimeää sen, mitä Diondra saattaa tuntea. Peilaamalla häntä Marlou ymmärtää häntä paremmin ja osaa ilmaista paremmin sen, miltä Diondrasta tuntuu. Tästä ymmärrettävästi seuraa, että Diondra keskittyy vähitellen yhä enemmän Marlouhun.

Miten sinä toimit?
Pystytkö matkimaan asiakkaasi käyttäytymistä ja ilmeitä? Voitko nimetä tunteen, jonka tämä sinussa herättää?

Lisää tietoisuutta oman toiminnan aiheuttamasta reaktiosta

Mitä arvelet?
Milloin vauva oppii, että hänen toiminnastaan seuraa reaktio? Miten vauva oppii tämän? Mitä vanhemman täytyy tehdä aloittaakseen toiminta-reaktio -leikin? Mitä tästä voit oppia rakentaessasi turvallista suhdetta asiakkaaseesi?

Taustaa
Oletko koskaan huomannut seuraavaa: Kun alat useammin nimeämään kollegasi tunteita, kollegasi tekee samoin sinulle? Sama tapahtuu lasten kanssa. Lapset tulevat tietoiseksi vanhemman peilaamisesta ja alkavat keskittyä enemmän vanhempaansa. Sama pätee myös monivammaisiin ihmisiin. Esimerkiksi, kun asiakas päästää tietyn äänen, hän odottaa kuullakseen, seuraako peilireaktio. Kun asiakas vastaanottaa reaktion, hän nauttii siitä ja kehittyy eräänlainen leikki. Asiakas voi esimerkiksi tehdä saman äänen kahdesti peräkkäin ja kuunnella, peilaatko sen. Asiakas oppii: ”Kun teen jotain, siitä seuraa reaktio”. Tämä on suhteen perusta. Asiakas ottaa silloin aloitteen omiin käsiinsä, mikä antaa asiakkaalle turvallisuuden tunteen. Näin syntyy suhde, jossa asiakas tuntee olonsa turvalliseksi ja alkaa tehdä aloitteita.

Lyhyesti: Tietoisuus toiminnan aiheuttamasta reaktiosta on suhteen perusta. Toistamalla peilaamista asiakas oppii, että aloitteesta seuraa reaktio. Reagoimalla ennustettavasti syntyy turvallinen suhde.

Esimerkki: Diondra

Diondran ja Marloun kädet koskettavat toisiaan (katso kuva). Diondra huomaa, että kun hän liikuttaa käsiään, Marlou peilaa liikkeen. Tavoitteena on, että Diondra pystyy odottamaan hetken Marloun vastausta. Reaktion odottaminen voi muuttua hauskaksi ja jännittäväksi leikiksi. Diondra saattaisi ikään kuin ajatella: ”Reagoiko Marlou, kun liikutan kättäni?” Jos Marlou vastaa kuten Diondra odottaa, peli muuttuu ennalta-arvattavaksi. Tämä alkaa tuntumaan Diondrasta niin tutulta ja turvalliselta, että hän alkaa tekemään uusia aloitteita.

Miten sinä toimit?
Huomaatko itse, että sinun ja asiakkaasi välille kehittyy eräänlainen leikki? Huomaatko, että asiakkaasi tekee tarkoituksella tietyn liikkeen ja odottaa oikeasti reaktiotasi?

Itsetietoisuuden kehittäminen

Mitä arvelet?
Kuka sinä olet? Mitä on itsetietoisuus? Miten itsetietoisuuden kehittyminen alkaa? Miksi itsetietoisuus on tärkeää?

Taustaa
Peilaamalla asiakkaasi käyttäytymistä ja ääniä asiakas oppii, että tekoa seuraa reaktio. Asiakas oppii, että hänen käyttäytymisensä saa aikaan reaktion. Vähitellen tämä johtaa oivallukseen, että asiakas voi itse saada asioita tapahtumaan. Tätä oivallusta kutsumme ”itsetietoisuudeksi”. Kun asiakkaalle tarjotaan leluja, hän voi esimerkiksi huomata, että vetämällä narusta musiikki alkaa soida. Asiakas huomaa: ”Minä” voin vetää naruista ja musiikki alkaa soida.

Lyhyesti: Peilaamalla asiakkaan käyttäytymistä, ääniä ja tunteita stimuloit asiakkaan itsetietoisuuden kehittymistä. Tämä vahvistaa keskittymistä ympäristöön.

Esimerkki: Sjoerd

Sjoerd tarttuu palloihin (katso kuva). Hän oppii, että hän on se, joka saa pallot liikkumaan. Peilaamalla hänen käytöstään Rafaella saa hänet tarttumaan palloihin ja saamaan ne liikkumaan. Tämä saa Sjoerdin keskittymään enemmän siihen, mitä ympärillä tapahtuu. Se stimuloi häntä olemaan yhä enemmän keskittynyt ympäristöönsä. Tämä on itsetietoisuuden alku.

Miten sinä toimit?
Kenellä asiakkaistasi, joiden kanssa työskentelet, on tietoisuus itsestä? Mitä muuta voit tehdä kosketushetkissä kuin peilata käyttäytymistä, ääntä ja tunteita stimuloidaksesi asiakkaiden itsetietoisuutta?

Esinepysyvyyden kehittäminen

Mitä arvelet?
Mitä on esinepysyvyys? Milloin vauvalle kehittyy esinepysyvyys? Miten voit herätellä esinepysyvyyttä?

Taustaa
Esinepysyvyys on oivallus siitä, että esineet ovat olemassa, vaikka et enää näkisi niitä. Jos tiedät suunnilleen, missä esine on, voit lähteä etsimään sitä. Se on tärkeä osa lapsen normaalia kehitystä. Ajattele hajallaan olevien lelujen keräämistä, kurkistusleikkejä, esineiden piilottamista jne. Myös silloin kun lapsella on vaikea älyllinen kehitysvamma, hän voi ajan myötä kehittää esinepysyvyyttä näiden leikkien avulla. Jos lapsella on lisäksi vaikea näkövamma, tarvitaan jotain ylimääräistä. Silloin lapsi ei näe, minne esine on kadonnut, tai osaa lähteä etsimään sitä. Ota huomioon, että silloin kestää paljon kauemmin, ennen kuin lapselle on kehittynyt esinepysyvyys. Käytä leluja, jotka tuottavat ääniä, ja etsi niitä yhdessä.

Lyhyesti: Yhdessä leikkiminen on olennaista esinepysyvyyden kehittymiseksi. Hauskojen yhteisten leikkituokioiden kautta asiakas saa mahdollisuuden leikkiä leluilla/esineillä. Leikkimällä leluilla lapsi saa oivalluksen, että esineet ovat olemassa, vaikka hän ei kuulisikaan tai näkisi niitä.

Esimerkki: Diondra

Kuvassa näkyy, kuinka Diondra tarttuu leluihin. Marlou kannustaa ja tukee hänen aloitteitaan. Suhde Marloun kanssa tuntuu Diondrasta niin turvalliselta, että hän alkaa tarttumaan esineisiin ja työntyy niitä kohti. Marlou kehuu häntä ja kannustaa häntä etsimään esineitä.

Miten sinä toimit?
Keillä asiakkaista, joiden kanssa työskentelet, on jo esinepysyvyyttä ja keillä ei? Mitä teet kehittääksesi esinepysyvyyttä?

Pidetään hauskaa ja iloitaan yhdessä

Mitä arvelet?
Millä tavoin voit pitää hauskaa yhdessä asiakkaan kanssa, jolla on vaikea älyllinen vamma? Miksi iloitseminen on tärkeää? Pystytkö ammattilaisena tuottamaan asiakkaalle iloa?

Taustaa
Suhteessa stressi estää kasvua ja kehitystä. Esimerkiksi jos olit riidellyt poikaystäväsi kanssa eilen, saatat olla töissä niin jännittynyt, ettet pysty keskittymään. Päinvastoin hauskanpito yhdessä antaa asiakkaalle mahdollisuuden kehittyä. Nauramalla ja iloitsemalla yhdessä, samalla kun rakennatte suhdetta, asiakas voi keskittyä yhä enemmän sinuun. Positiivinen energia antaa asiakkaalle tunteen: ”On hyvä olla yhdessä” ja ” Kun olen kanssasi, tunnen oloni turvalliseksi, ja että toinen haluaa olla kanssani”. Nämä positiiviset tunteet tarjoavat perustan, josta asiakas voi jatkaa kehitystään. Voit kokea iloa peilaamalla asiakkaan naurua tai reagoimalla tavalla, jonka asiakas kokee hauskaksi. Esimerkiksi voit toistaa asiakkaan äänen tai sanan korkeammalla äänensävyllä.

Lyhyesti: Keskittymällä yhteiseen hauskanpitoon asiakas alkaa keskittyä sinuun enemmän ja näet asiakkaassa rentoutumista. Huomaat, että asiakas ottaa entistä enemmän aloitetta ja reagoi myös käyttäytymiseesi.

Esimerkki: Marjan

Kuvassa näkyy, kuinka Marjan keskittyy Nellekeen. Hän hymyilee Nellekelle ja Nelleke hymyilee Marjanille. Tämä yhteinen ilo johtuu todennäköisesti Marjanin käyttäytymisen ja äänien peilaamisesta. Nelleke mainitsi kerran, että tämä on hyvin tarttuvaa: ”Kun Marjan alkaa nauttia ja nauraa, en voi olla menemättä mukaan”. Nelleke myös lisää: ”On vaikuttavaa, että kun teen tiettyjä ääniä, Marjan reagoi ja nauttii niistä. Teemme siitä pelin, jossa vuorottelemme, vaikka se päättyisi nauramiseen.”

Miten sinä toimit?
Nauratteko yhdessä asiakkaasi kanssa? Pidättekö hauskaa yhdessä? Onko jotain, mitä voisitte tehdä jakaaksenne iloa yhdessä useammin?

Tunne olosi mukavaksi

Mitä arvelet?
Oletko koskaan kokenut jotain vastaavaa: ”Olin ihmisten seurassa, jotka eivät olleet minulle tuttuja. Huomasin, että he tunsivat toisensa jo hyvin. Liityin seuraan, mutta en tuntenut oloani mukavaksi. Huomasin tämän itsestäni. Oloni tuntui mukavalta, kun vain kuuntelin keskustelua. Tiesin epämukavan olon johtuvaan siitä, etten tuntenut vielä näitä ihmisiä. Myöhemmin he alkoivat ottaa minutkin mukaan keskusteluun. Huomasin silloin, että oloni alkoi tuntua yhä mukavammalta.”

Taustaa
Voit solmia turvallisen suhteen vammaisen asiakkaan kanssa vain, kun tunnet olosi mukavaksi hänen kanssaan. On tärkeää tuntea olonsa mukavaksi, sillä iloitsemisen puute voi estää suhteen kehittymistä asiakkaaseen. Varatessasi aikaa asiakkaan kanssa tarkista itseltäsi, tunnetko olosi todella mukavaksi hänen kanssaan. Jos et, yritä selvittää, mistä se johtuu.

Lyhyesti: Tarkista, tunnetko olosi mukavaksi asiakkaasi kanssa. Jos et, tarkista miksi näin ei ole. Mitä voisit tehdä, jotta alkaisit vähitellen tuntea olosi mukavaksi?

Esimerkki: Marjan

Marjan makaa vesipatjalla. Hänen hoitajansa Nelleke makaa hänen vieressään peilaten hänen käytöstään (kuten kuvataan kohdassa ” Peilaaminen silloin, kun asiakkaan fyysinen toiminta on hyvin rajallista”). Nelleke ottaa samanlaisen asennon ja tuntee olonsa mukavaksi. Hän keskittyy Marjaniin ja näyttää tuntevan olonsa täysin mukavaksi.

Miten sinä toimit?

Miltä sinusta tuntuu, kun otat aikaa rakentaaksesi suhdetta asiakkaaseesi? Tuntuuko se sinusta mukavalta? Jos ei, niin mistä luulet sen johtuvan? Mitä voit tehdä asialle?

Hauskanpidon ja lepohetkien vuorottelu

Mitä arvelet?
Kuinka kauan sinun täytyy jatkaa asiakkaan stimulointia? Pitääkö sinun huolestua, jos asiakas lakkaa väliaikaisesti vastaamasta aloitteisiisi?

Taustaa
Yhteisen hauskan tuokion jälkeen on oikein sopivaa levätä hetki. Lepohetket tarjoavat aina mahdollisuuden panna kokemuksia järjestykseen. On ihan hyväksyttää, että joskus istut sohvalle tai juot kupin kahvia. Lepohetket tarjoavat mahdollisuuden ”latautua”. Sama pätee myös asiakkaisiin. Lepohetket hauskanpidon tai kontaktin jälkeen antavat asiakkaalle mahdollisuuden jäsentää sitä, mitä on tapahtunut. Tällaisina hetkinä hoitaja odottaa hiljaa antaen asiakkaalle aikaa rauhoittua.

Lyhyesti: Varmista aina, että vuorottelet intensiivisten kontakti- ja lepohetkien välillä. Pidä tarkasti kirjaa siitä, kuinka paljon asiakas pystyy käsittelemään kerrallaan.

Esimerkki: Marjan

Tässä näet, kuinka hiljaa Marjan ja Nelleke makaavat vierekkäin. Marjan keskittyy yhä Nellekeen, mutta nyt on ”lepohetki”. Nelleke ei ota aloitteita toistaiseksi, jotta Marjan ehtisi rauhoittua. Tällaisen lepohetken aikana Nelleke voi kertoa, että he ovat pitäneet hauskaa ja nauraneet yhdessä, ja nyt he makaavat hiljaa. Nimeämällä tapahtunut lempeästi Nelleke voi auttaa Marjania jäsentämään juuri heidän yhdessä tekemäänsä asiat.

Miten sinä toimit?
Vuorotteletko yhdessäolon hetkissä intensiivisen kontaktin ja levon välillä? Miten autat asiakasta järjestämään mielessään tapahtumia ja kokemuksia?

Puhuminen hoitotilanteissa

Mitä arvelet?
”Asiakas ei ymmärrä minua, joten minun ei tarvitse puhua.” Oletko samaa mieltä tästä väitteestä?

Taustaa
Monivammaiset lapset ovat hyvin riippuvaisia hoitajastaan saavuttaakseen turvallisen suhteen. Jos asiakas ei juuri vastaa eikä osoita selkeitä reaktioita, hoitajana alat yleensä puhua ja sanottaa yhä vähemmän. Mutta puhumalla ja sanottamalla enemmän asiakas voi oppia tunnistamaan äänesi, yhdistämään tietyt äänteet tiettyihin tilanteisiin ja myöhemmin mahdollisesti linkittämään sanat tiettyihin tapahtumiin. Puhuminen kannustaa asiakasta keskittymään sinuun hoitajana. Siksi on tärkeää nimetä se, mitä näet ja teet. Sanota kaikki pienetkin hoitovaiheet.

Lyhyesti: Voit tukea asiakkaan kehittymistä, kun jatkat puhumista myös hoitotilanteissa. Puhuminen ja toimien sanottaminen tuo ennustettavuutta ja selkeyttä, mikä puolestaan vahvistaa turvallisuuden tunnetta.

Esimerkki: Diondra

Saadakseen Diondran pois pyörätuolista patjalle Marlou käyttää nostolaitetta (katso kuva). Marlou selittää kaikki vaiheet: Nyt hän ottaa nostolaitteen, aikoo siirtää Diondran patjalle. Nyt nostolaite liikkuu. Nostolaite nousee ylös. Nyt nostolaite laskeutuu taas jne. Sanojen nostolaite, ylös, alas jne. toistuminen voi mahdollisesti valmistella Diondraa siihen, mitä on tapahtumassa. Tämä tekee hänen maailmastaan ennustettavamman ja selkeämmän. Ja vaikka Diondra ei ymmärtäisi kaikkia sanoja, joita Marlou käyttää, Diondra tuntee olonsa turvalliseksi kuullessaan hänen äänensä.

Miten sinä toimit?
Kerrotko, mitä teet ja mitä tulee tapahtumaan hoitotilanteissa asiakkaasi kanssa? Tekeekö kollegasi samoin?

Vuorottelutaidon kehittäminen

Mitä arvelet?
Onko vuorotteleminen tärkeää toisen ihmisen kanssa kommunikoinnissa? Onko vuorottelu mahdollista asiakkaan kanssa, jolla on vaikea älyllinen kehitysvamma?

Taustaa
Vuorottelussa asiakas ja hoitaja vastaavat "vuorotellen". Kun asiakas keskittyy enemmän hoitajaansa, hän reagoi myös enemmän hoitajan aloitteisiin, joihin hoitaja taas vastaa puolestaan. Näin syntyy vuoropuhelu. Tehdään aloite ja vastataan toisen aloitteeseen. Tällainen vastavuoroinen "ketju" on seuraava askel toisen kanssa kommunikoinnissa ja suhteen syventämisessä. Sitä voi verrata jo yhdestä aiheesta keskusteluun. Tällainen reaktioketju on mahdollinen myös vaikeasti kehitysvammaisen lapsen kanssa. Vastavuoroinen kontakti tuottaa sekä asiakkaalle että hoitajalle enemmän iloa. Muista, että asiakas tarvitsee enemmän aikaa vastata. Hidasta ja odota hetki hänen vastaustaan ennen kuin otat itse aloitteen uudelleen.

Lyhyesti: Vaikeasti älyllinen kehitysvammainen asiakas voi myös nauttia suuresti vastavuoroisista hetkistä.

Esimerkki: Marjan

Vaikka Marjanilla on vaikean älyllisen vammansa lisäksi myös fyysisiä vammoja, hän on oppinut, että jos hän liikuttaa lantiotaan maatessaan vesisängyssä, hänen hoitajansa Nelleke alkaa myös liikkua. Tästä seuraa, että Marjan liikuttaa lantiotaan uudelleen. Reaktioketjun kautta Marjan innostuu ja alkaa nauttia olostaan. Hän alkaa myös tunnustella tyynyä kädellään ja raapia sitä, kuten kuvasta näkyy. Nelleke vastaa hänen aloitteeseensa tekemällä samoin. Nelleke yrittää näin stimuloida reaktioketjua.

Miten sinä toimit?
Huomaatko ”ketjun” reaktioita asiakkaasi kanssa? Huomaatko, että asiakkaasi innostuu yhä enemmän ja nauttii yhteydenpidosta yhä enemmän? Kehittyykö molemminpuolisten reaktioiden leikki?

Toistaminen

Mitä arvelet?
Kuinka kauan sinun tulisi jatkaa käyttäytymisen peilaamista?
Kuinka kauan sinun tulisi jatkaa kontaktihetkien tarjoamista monivammaiselle lapselle?

Taustaa
Monivammaisella lapsella toisto on välttämätöntä suhteen rakentamiseksi. Toistamalla aktiviteetteja, leikkihetkiä, liikkeitä jne., kontakti muuttuu ennustettavaksi. Tällainen ennustettavuus saa asiakkaan tuntemaan olonsa turvalliseksi, jolloin kehitykselle on tilaa. Tämä prosessi voi kestää vuosia, joiden aikana peilaus- ja toiminta-reaktioleikit pysyvät tärkeinä osana asiakaskontaktia. Siksi on tärkeää tehdä näistä kontaktihetkistä osa päivittäistä ohjelmaa, jotta toisto on taattu.

Lyhyesti: Monivammaiset lapset oppivat toiston kautta. Toisto voidaan taata, kun kontaktihetket otetaan osaksi asiakkaan päivittäistä ohjelmaa. Joten aivan kuten syöminen ja juominen, musiikin kuuntelu ja lukeminen, myös kontaktihetket ovat tärkeä osa monivammaisten ihmisten päivittäistä ohjelmaa.

Esimerkki: Thomas

Thomas ja Roxanne ovat päivätoimintakeskuksen leikkinurkassa (katso kuva). Roxanne on asettanut kätensä Thomasin käden alle, jotta tämä voi tarttua halutessaan hänen käteensä. Roxannen tarjotessa näin kätensä Thomas oppii, että hän voi tarttua siihen. Koska nämä kontaktihetket ovat osa Thomasin päiväohjelmaansa, hetket suhteen rakentamiseen ovat taattuja. Toistamalla kontaktihetkiä Thomas oppii, että Roxanne näkee hänen aloitteensa ja reagoi niihin.

Miten sinä toimit?
Tarkastele asiakkaasi päiväohjelmaa. Onko siinä riittävästi mahdollisuuksia kontaktihetkille? Toistatko leikkejä ja liikkeitä kontaktihetkillä?

Nyt aloitetaan!

Edellä on kuvattu erilaisia näkökohtia, jotka ovat tärkeitä luottamuksellisen suhteen muodostumiselle asiakkaan kanssa, joka on vaikeasti älyllisesti ja/tai monivammainen. Aluksi kuvattiin yleisesti kiintymyssuhteen muodostamista. Mukana oli taustatietoa, jota selvennettiin käytännön esimerkein. Jokaisen omaa päivittäistä työtä koskevilla kysymyksillä olemme pyrkineet rohkaisemaan lukijaa itse pohtimaan kiintymyssuhteen kehittymistä omaan asiakkaaseen ja toimimaan sen mukaisesti.

Toivon vilpittömästi, että tämä kirja lisää tietoa ja ymmärrystä turvallisen suhteen rakentamisesta vaikeasti älyllisesti vammaisten tai monivammaisten asiakkaiden kanssa. Jos haluat lisätietoja, voit myös lukea kirjan ”Learning Together” ja/tai katsoa DVD:t ”Developing an Attachment Relationship” ja ”Attachment”. Tilauksia voi tehdä osoitteesta www.bartimeus.nl/publicaties tai Bartiméus Library and Documentation Centre, P.O. Box 1003, 3700 BA, Zeist. Puhelin: (0031) 900-77 888 99.
Kysymykset, kommentit tai ehdotukset ovat tietenkin aina tervetulleita.

Paula Sterkenburg
Heinäkuu 2026

Tietoa kirjoittajasta

Porf. Tohtori Paula Sterkenburg on laillistettu psykologi/terapeutti ja työskentelee Doornissa Bartiméuksessa, keskuksessa, joka tarjoaa palveluita näkövammaisille henkilöille Alankomaissa. Hän toimii myös erityisnimityksellä professorina käyttäytymis- ja liikkumistieteiden tiedekunnan kliinisten lasten- ja perhetutkimusten yksikössä sekä Amsterdamin kansanterveyden (APH) tutkimuskeskuksessa Vrijen Yliopistossa Amsterdamissa, Alankomaissa. Hän työskentelee lisäksi Youz- De Banjaard TopGGZ:lle. Paula Sterkenburg on kirjoittanut tai ollut mukana kirjoittamassa artikkeleita näkö- ja/tai älyllisesti kehitysvammaisten henkilöiden sosiaalisista suhteista. Tutkimukset ovat useimmiten keskittyneet selvittämään uusien tai sovellettujen interventioiden vaikutusta kiintymyssuhteisiin sekä sosiaalisiin suhteisiin vanhemman/hoitajan ja lapsen/asiakkaan välillä. Hän on ollut myös mukana laatimassa ohjeita näkö- tai näkö- ja älyllisesti kehitysvammaisten henkilöiden hoitokäytäntöihin ja saanut palkintoja tai ollut ehdolla kolmen parhaan joukossa (2007, 2012, 2013, 2015, 2016, 2018) projekteista, jotka pyrkivät yhdistämään tutkimuksen ja käytännön. Hän sai ICEVI:n Europe Significant Contribution to the Lives of Children and Young People with Visual Impairment -palkinnon vuonna 2025. Lisäksi hänen opiskelijansa ovat saaneet monia palkintoja: väitöskirjapalkintoja (2023, 2025), posteripalkinnon (2021) ja artikkelipalkinnon (2025). Lisäksi hän toimii EAMHID:n (European Association for Mental Health in Intellectual Disability) puheenjohtajana vuosina 2025–2027 sekä Skotlannissa Edinburghissa toimivan Scottish Sensory Centre:n liitännäisjäsenä. Sähköposti: psterkenburg@bartimeus.nl tai p.s.sterkenburg@vu.nll

Kiintymyssuhteen muodostaminen

Panostamalla luottamukselliseen suhteeseen lapsi saa mahdollisuuden muodostaa turvallisia kiintymyssuhteita. Turvallisuuden tunne antaa lapselle mahdollisuuden keskittyä ympäröivän maailman tutkimiseen. Tässä työkirjassa keskitytään niihin tekijöihin, joita tarvitaan luottamuksellisen suhteen rakentamisessa lapseen tai aikuiseen, jolla on vaikea älyllisen kehityksen häiriö tai aistimonivamma. Luottamuksellisen suhteen tärkeys pohjautuu kiintymyssuhdeteoriaan.

Kirja antaa käytännön ohjeita hoitajille ja ohjaajille, jotka tarjoavat päivittäistä tukea näille erittäin haavoittuville lapsille. Kirjoittaja havainnollistaa keskeisiä periaatteita tosielämän esimerkeillä neljän Bartiméuksen asiakkaan tarinan kautta.
Vaikka tekstissä viitataan lapsiin, työkirja soveltuu yhtä lailla luottamuksellisten suhteiden rakentamiseen aikuisten kanssa, joilla on vaikea älyllisen kehityksen häiriö tai aistimonivamma.
Kirja on ensisijaisesti suunnattu näitä lapsia ja aikuisia tukeville ammattilaisille. Siitä on hyötyä myös vanhemmille ja muille ammattilaisille, jotka osallistuvat aistimonivammaisten hoitoon, koulutukseen ja tukemiseen.

Tämä loistava kirjanen on sekä helposti lähestyttävä että inspiroiva niille, jotka ovat keskeisiä henkilöitä aistimonivammaisten ja kehitysvammaisten ihmisten elämässä. Sen sisältämät oivallukset ja havainnollistetut esimerkit eivät ainoastaan edistä vammaisten ihmisten elämänlaatua, vaan auttavat myös vanhempia, huoltajia ja heitä tukevia ammattilaisia löytämään suhteessa heihin merkityksen ja tarkoituksen. Vaikka kirjassa on pyritty välttämään liiallista akateemisuutta, se perustuu vahvaan tieteelliseen tutkimukseen, johon kirjoittaja on antanut merkittävän panoksen. Professori tohtori Carlo Schuengel, Vrijen Yliopisto, Amsterdam

Bartiméus

9 789083 551883